

<https://doi.org/10.5281/zenodo.16423912>

Ruziyeva Guzal Shuxrat qizi

Alfraganus Universitety Pedagogika fakulteti defektologiya

(logopediya) yo'nalishi 3-bosqich talabasi.

Ilmiy rahbar

Utbasarova Umida Mexmanovna

Alfraganus Universitety Pedagogika va Psixologiya kafedrası o'qituvchisi.

Annotatsiya: *Bradilaliyada ovoz monoton bo'ladi, modulatsiyasi yo'qoladi, doimo bir xil balandlikda, gohida manqalanish bo'ladi. Musiqali aksenti almashadi va alohida bo'g'inlar talaffuzida ovoz balandligi yuqoriga yoki pastga o'zgaradi. Bradilaliyali bolalar artikulatsiyani noaniq qilib, unli tovushlarda bo'g'inlarni cho'zib, so'zlar orasida pauzalar qilib jummalarni talaffuz qiladilar.*

Kalit so'zlari: *Nutq tempi, bradilaliya, taxilaliya, ovoz monotonligi, nutqning sekinlashuvi, umumiy va mayda motorika sekinlashuvi, diqqat, xotira, tafakkur sekinlashuvi va pasayishi.*

Nutq tempining buzilishlariga bradilaliya va taxilaliya kiritilgan. Bunday kamchiliklarda tashqi nutq singari ichki nutq rivojlanishi ham buziladi. Nutq atrofida uchun tushunarsiz bo'ladi. Bu kamchiliklarni o'z vaqtida ilk yoshlardayoq bartaraf etish, bola shaxsiyati va nutqining keyingi shakllanishiga salbiy ta'sir ko'rsatishning oldini ladi, shuningdek, duduqlanishning profilaktikasini amalga oshiradi. Nomi keltirilgan nutq kamchiliklari turli hil darajada namoyon bo'lishi mumkin. Kamchilikning yengil va o'rta darajalari bolani ko'pbezovta qilmaydi. Og'ir darajada muloqot jarayoni buziladi va utqtempining buzilishi patologik holat sifatida belgilanadi. Bu nutq kamchiliklarining patogenizi, klinikasi va korreksiya usullari turlichadir. Bradilaliya — nutq tempining patologik sekinlashuvi, grek tilidan olingan bo'lib, bradys — sekin, lalia — nutq degan ma'noni anglatadi. Sinonimlari: Bradyphrasia (bradifraziya), Bradyarthria (bradiarthria), Bradylogia (bradilogiya). Nutq ritmi va tempi buzilishlarini o'rganish tarixida, bradilaliya biron bir somatik, nevrologik yoki psixik kasalliklar sindromida ta'riflangan. XIX asr oxirlardan boshlab, bradilaliyani nutq tempining asosida buzilishi sifatida belgilashdi. Uning etiologiyasida tadqiqotchilar nasliy omilni (Yu. A. Florenskaya, 1934; D. Veys 1950; M. Zelman, 1962; M. Ye. Xvatsev 1959), ekzogen omillarni (intoksikatsiya, astenizatsiya va boshqalar), psixologik sabablarni (tarbiya, taqlid va h.k. - A. Libmann 1900; A. Gutsman 1900; M. Nadolechni, 1926; E. Freshels, 1946;) ajratdilar. Ayrim mualliflarning fikricha, bradilaliya patogenezida quyidagilar katta ahamiyatga ega:

1. Qo'zg'alish jarayoni ustidan dominantlik qiluvchi, tormozlanish jarayonining patologik kuchayishi (M. Ye. Xvatsev, Yu. A. Florenskaya, V. S. Kochergina);

2. Markaziy, ayniqsa ekstrapiramidali motor buzilishlar (M. Zelman). Nutqni yuzaga keltiruvchi elementar aktlar negizida yotuvchi kortikal qo'zg'alishlarning vaqtda noto'g'ri kechishi (A. Kussmaul). Bradilaliya nutq tempining mustaqil buzilishi bo'lishi mumkin, shu bilan birga ayrim psixik kasalliklar klinikasida kuzatilishi mumkin: oligofreniyada, nevrologik klinikada meningoensefalit asoratlari qolgan bemorlarda, markaziy nerv sistemasining distrofik, organik kasalliklarida, travmalarida va h.k. larda. Bunday hollarda bradilaliya bradikineziya tormozlanganlik, lanjlik, kuchsizlik va shu kabilar bilan uyg'unlashadi.

Mustaqil nutq buzilishi sifatida bradilaliya, ko'pincha flegmatik, lanj, sustkash kishilarda uchraydi. Bradilaliya bilan o'xshash nutq xususiyatla shimoliy mamlakatlar aholisida kuzatiladi. Bu yerda u odatdagi nutq shakli hisoblanadi.

Bradilaliyaning nutqiy xarakteristikasi (simptomatika) turlichadir: tashqi (ekspressiv) va ichki nutq tempining sekinlashuvi, o'qish va yozuv jarayonlarining sekinlashuvi, ovoz monotonligi, inter va intraverbal sekinlashuv (so'zlar orasidagi pauzalarning cho'zilib ketishi yoki nutq tovushlarini sekin, cho'zib talaffuz etish va so'z tovushlari orasidagi pauzalarning cho'zilishi). Tovush va so'zlar to'g'ri hosil bo'lishiga qaramay, normal sharoitlarda, ko'ra birmuncha sekin almashinadi.

Agar bo'g'inlar o'zaro qisqa pauzalar bilan ajratilsa, u holda nutq sekinlashib qoladi. Tovushlar artikulyatsiyasi buzilishi mumkin, ammo bo'g'in yoki so'zlar koordinatsiyasi buzilmaydi. Bradilaliyada ovoz monoton bo'liadi, modulatsiyasi yo'qoladi, doimo bir xil balandlikda,

gohida burunlashgan bo'ladi. Musiqali aksent almashadi va alohida bo'g'inlar talaffuzida ovoz balandligi yuqoriga yoki pastga o'zgaradi.

Bradilaliyali bolalar artikulyatsiyani noaniq qilib, unli tovushlarda bo'g'inlarni cho'zib, so'zlar orasida pauzalar qilib jummalarni talaffuz qiladilar. Bunday nutq estetik jihatdan noto'g'ri va atrofdagilar bilan muloqot qilishga xalaqit beradi chunonchi, ularda diqqatning taranglashishi va holdan toyish, yoqimsiz ta'sir va zo'riqishni keltirib chiqaradi. Yuqorida ko'rsatilgan sptomlar mustaqil nutqning turli shakllarida kuzatiladi: dialogda, rasm va seriyali rasmlar bo'yicha hikoya qilishda, matnni hikoya qilib berishda, berilgan mavzu yuzasidan hikoya qilishda, o'qishda. Bolalar so'zni to'g'ri, ammo sekin tadaffuz qiladilar. Xuddi shuningdek, so'zlarni ayniqsa jummalarni sekin yozadilar.

Bradilaliyada nutqiy bo'lmagan belgilar umumiy motorika, qo'l, barmoqlarining mayda motorikasi, yuzning mimikasi buzilishida aks etadi. Harakatlar sekinlashgan, sust, yetarli koordinatsiyalanmagan, hajmi jihatdan toliqsiz boladi. Yuz amimik. Psixik faoliyat xususiyatlari ham kuzatiladi: idrok, diqqat, xotira, tafakkur sekinlashuvi va buzilishi.

Bolalar bir predmetga diqqatni jamlab olganlaridan so'ng ikkinchisiga qiyinchilik bilan o'tadilar. Ko'rsatmani idrok qila turib, uni bir necha marotaba takrorlagandan so'ng bajaradilar. Yengil ifodalangan bradilaliyada, yuqorida ko'rsatilgan nutqiy va nutqiy bo'lmagan belgilarni bolalarning o'zlari sezmaydilar.

Nutq tempi buzilgan bolalarni tekshirish

Tekshirish kompleks holda olib boriladi: tibbiy va psixologo-pedagogik. Tekshirish mazmuni nerv-psixik sohaning holatini, intellekt holatini (tibbiy hujjat ma'lumoti bo'yicha yoki shifokor-psixonevrolog tomonidan bolani tekshirish bo'yicha) va nutq holatini (logopedik o'rganish asosida) o'z ichiga oladi.

Bradilaliyali va taxilaliyali bolalarda tibbiy hujjat bo'yicha ma'lumotlar aniqlanadi (psixik kasalliklar, nevrologik simptomatikaga tegishli ma'lumotlar). Bolalik yoshidagi somatik va infeksiyon kasalliklar, travmalar, bosh miya shishlari va boshqalar aniqlanadi.

Quyidagi yo'nalishlar bo'yicha chuqur, batafsil anamnez o'rganiladi: ota-ona va qarindoshlardagi nutqiy kamchiliklar haqida ma'lumot va ulardagi nerv-psixik yoki surunkali kasalliklar mavjudligi haqidagi ma'lumotlar; onada homiladorlik va tug'ruqning kechishi; bolaning nutqiy rivojlanishi haqidagi ma'lumotlar (so'zlarning bo'lg'in tuzilishidagi kamchiliklar, agrammatizmlar, tovush va bo'lg'inlarni takrorlashlar bo'lganmi yoki yo'qmi, nutq tempining qandayligi, buzilgan nutq tempining maktabda o'qishga tengdoshlari bilan muloqotga ta'siri alohida belgilanadi); nutq tempi buzilishining taxminiy sabablari; bradilaliya yoki taxilaliyani turli yosh davrlarida namoyon bo'lish xususiyatlari, oilada bola hayotining shart-sharoitlari (tartib, oila a'zolarining o'zaro munosabati, ularning bolaga munosabati); bolaning moyilliklari, qiziqishlari, tengdoshlari, jamoa bilan o'zaro munosabati; nutq tempining bu buzilishlari og'ir shaklda namoyon bo'lgan vaziyatlar doirasi; psixik belgilarning namoyon bo'lishi (o'z kamchiligiga munosabati, himoya usullari, turli vaziyatlarda nutqiy muloqotga ta'sir; ota-ona bilan, darsda, begonalar bilan va h. k.); nutq tempi buzilishining o'zlashtirishga ta'siri va boshqalar.

Korreksion ishda umumiy va nutq-harakat, umumharakat va eshituv, ko'ruv, nutq-harakat va nutq-eshituv analizatorlari o'rtasidagi aloqaga tayanch amalga oshiriladi. Umumiy harakatlar tempi va ritmining normallasuvi, nutqiy harakatlarning aniqligi, ravonligiga ta'sir ko'rsatadi; turli xil ritmik strukturalarni birmuncha tez idrok qiliish va amalga oshirish uquvi, bolaga nutqni to'g'ri tashkil qilishda va h.k. larda

yordam beradi.

Korreksion ta'siri, bradilaliya va taxilaliyadan aziyat chekuvchilarning tashqi va ichki nutqiga yo'naltirish muhim. Masalan, bradilaliyada mashg'ulotlatga, verbal va noverbal tafakkurni rivojlantiruvchi, flkrlarni nutqiy tez tashkil qilish va boshqa vazifalarni kiritish muhim.

Mashg'ulot o'tkazish mazmuni va shakli, bolaning asosiy faoliyati bilan (o'yin, o'quv) bog'liq bolishi lozim, uning yoshi esa nutqiy va nutqiy bo'lmagan materialni, ish uslubini, individual yondashuvni tanlashni belgilaydi.

Xulosa qilib aytish mumkinki: Nutq tempi buzilishiga ega kishilar shaxsiyatining xususiyatlarini hisobga olish, uning xulq-atvori, ijtimoiy adaptatsiyalanishi maqsadidagi emotsional-irodaviy ko'rinishlarini korreksiyalash bo'yicha tizimli, maqsad sari yo'naltirilgan ish olib borish imkonini beradi. Logoped bilan tizimli korreksion ish olib borish bilan bir qatorda, bolaning o'z nutqi va xulq-atvori ustida doim mustaqil ishlashi ham muhimdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. M.Y. AYUPOVA - LOGOPEDIYA Toshkent, 2007.
2. H. Jo'rayev, G'. Hamdamova — Nutq buzilishlari va ularning korreksiyasi, Toshkent, 2016.
3. M. Yo'ldosheva, N. Mamasidikova — Logopediya asoslari, Toshkent, 2019.
4. G'. Hamdamova — Maxsus pedagogika, Toshkent, 2018.